Türkçe Söz Varlığında Kadına Yönelik Olumlu Anlam Taşıyan Atasözleri

Fecri YAVİ*

Özet

Söz varlığında geniş bir yer tutan atasözleri; uzun yıllar süregelen deneyimlerin, örf, adet ve geleneklerin kuşaktan kuşağa aktarılmasında önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim bu atasözlerinde bir milletin sahip olduğu değerler, hassasiyetleri, önem verdiği veya kaçındığı durumlar kaydedilir. Türkçe söz varlığında kadına yönelik olumlu anlam taşıyan atasözleri oldukça fazladır. Türk tarihinde ve edebiyatında geçmişten günümüze kadına verilen değer, kadının toplumsal yapının vazgeçilmez üyesi, aile birliğinin kurucusu ve koruyucusu olarak görülmesi, atasözlerine de yansımıştır.

Bu çalışmada çağdaş Türk lehçeleri özelinde kadına yönelik olumlu anlam taşıyan atasözleri ele alınmıştır. Bu atasözleri, çeşitli başlıklar altında gruplandırılarak incelenmiştir. İncelemeler neticesinde Türkçe atasözlerinde kadına yönelik tahmin edilenin ötesinde bir değer verildiği tespit edilmiştir. Kadın; ailenin kurucusu, toplumsal değerlerin temeli, güzellik ve letafet sahibi bir varlık olarak tasvir edilmekle birlikte atasözlerinde kadınlara yüklenen çeşitli toplumsal statülerin değeri de göze çarpmaktadır. Bunlardan en önemlisi kadının annelik rolüdür. Atasözlerinde annelik, kutsal bir değer olarak gösterilmektedir. Türk atasözlerinde aynı zamanda diğer birçok toplumun aksine tek eşliliğin övüldüğünü ve kız çocuklarının evin süsü, güzelliği ve nuru olarak gösterildiğini görmekteyiz. Ataerkil toplumlarda erkek çocuklarının ön planda tutulmaya çalışıldığı düşünülecek olursa Türk atasözlerinde kız çocuklarına yönelik üstün tutan, yücelten anlamların çokluğu dikkate değerdir.

Türk atasözlerinde kadın olmadan aile kurulamayacağı, evi yuva yapanın kadın olduğu sık sık belirtilmektedir. Bu bağlamda kadınsız ev, susuz değirmene, çöle veya sahipsiz mala benzetilmiştir. Atasözlerinde dikkati çeken bir diğer husus, erkeğin mutluğu, dünya ve ahiret saadeti iyi bir kadınla evli olmaya bağlanmıştır. Kadınsız erkeğin toplumda yer edinemeyeceği, onu ayakta tutanın kadın olduğu vurgusu Türk lehçelerinin birçoğunda ortak olarak kullanılan "Erkek baş, kadın boyundur." anlamına gelen atasözüyle açıkça vurgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, söz varlığı, atasözleri, kadın, aile

Giriş

Bir toplumu oluşturan bireylerin değer yargıları ve deneyimleri, sonraki nesle sözlü gelenek ürünleriyle aktarılır. Böylece sahip olunan değerler korunarak nesilden nesile aktarılmış olur. Bu görevi üstlenen ürünlerden biri de atasözleridir. Atasözleri, bir toplumun sahip olduğu maddi ve manevi değerlerin yansımasıdır. Bunlar, bir bakıma hem geçmiş ve mevcudu gösteren ayna hem de geleceğe tutulan ışık gibidirler.

Türk tarihinde ve sözlü geleneğinde kadınların çok ayrı bir yeri vardır. Diğer Doğu toplumlarının aksine Türkler, kadınların aile hayatındaki ve toplumdaki yerini belirlemede kadınları; erkeklerin gerisinde, onlardan aşağı bir konumda tutmamışlardır. Kadın, aile birliğinin kurucusu ve devamını sağlayan, ayrıca toplumun ayakta durmasında büyük rol üstlenen bir aile bireyi olarak gösterilmiştir. Bu bağlamda Türk dünyasında kadınlara yönelik olumlu anlam taşıyan atasözlerinin sayısı bir hayli fazladır.

Bu çalışmada çağdaş Türk lehçelerinde kadınlara yönelik olumlu anlam taşıyan atasözleri derlenmiş ve belli başlıklar altında incelenmiştir.

1. Kadını Anne Olma Özelliği ile Öven Atasözleri

* Dr. Öğr. Üyesi, Hakkâri Üniversitesi Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, fecri.yavi@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-0323-3841

Kadının toplum içerisindeki en önemli rollerinden biri anne olmasıdır. Çünkü onun bu özelliği aile olmayı veya var olan ailenin devamını sağlamaktadır. Bu yüzden toplum, annelik vasfını kutsal ve özel bir konumda tutmaktadır. Toplumu oluşturan bireyler, anne olmanın, dünyaya bir canlı getirip ona hayatını adamanın zahmetli bir iş olduğunun, bu bakımdan anne hakkının ödenemeyeceğinin bilincindedirler. Bu bilinç, Türkçe atasözlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Neredeyse bütün Türk lehçelerinde annelikle ilgili olumlu atasözlerine rastlamak mümkündür. Türkiye Türkçesinde kullanılan şu atasözlerinde anneliğin üstün bir vasıf olduğu ve anne hakkının ödenemeyeceği düşünesini görmekteyiz:

Ana hakkı ödenmez.

Anaya asi gelen onmaz.

Ana gibi yâr olmaz, Bağdat gibi diyar olmaz (Akgül, 2017, s. 11).

Aynı zamanda bir annenin eğer isterse her türlü işin üstesinden gelebileceği, yetiştirdiği bireylerin gün gelince toplumu ve devleti yönetebilecek konuma yükseleceği vurgusu "Beşiği sallayan el dünyaya hükmeder." (Akgül, 2017, s. 4) atasözünde karşımıza çıkmaktadır.

Oğuz lehçe grubunun bir diğer üyesi olan Gagavuz Türkçesinde de annelikle ilgili pek çok atasözü bulunmaktadır. Bu lehçede anneye olan sevginin ebedi olduğu düşüncesi *Ana sevdası ihtiyarlamaz.* "Ana sevdası ihtiyarlamaz." (Hünerli ve Arnaut, 2023, s. 104) atasözüyle ifade edilirken şu atasözlerinde de bir çocuk için en değerli ve vazgeçilmez varlığın anne olduğu, bir çocuğun ancak annesi varken mutlu olabileceği vurgulanmaktadır:

Kuş seviner havaya, uşaklarsaydı anaya. "Kuş havaya sevinir, çocuk anaya."

Kuş seviner ilkyaza, uşak da anasına. "Kuş bahara sevinir, çocuk anaya."

Ana topraan tozu yabancılın altınından paalı. "Ana toprağının tozu yabancıların altınından daha değerlidir."

Mamudan gözäl, yalpak - kimsey yoktur dünnedä. "Anneden daha güzel kimse yoktur dünyada." (Hünerli ve Arnaut, 2023, s. 104; 105).

Aynı düşünceden yola çıkarak bir çocuk için en büyük talihsizliğin annesizlik olduğu *Anasız uşak-kanatsız kuş gibi.* "Anasız çocuk, kanatsız kuş gibidir." (Hünerli ve Arnaut, 2023, s. 104) atasözüyle anlatılmıştır.

Çocuk için böylesine değerli ve kutsal bir varlığın evladına yaptığı duanın önemi ise *Ana duası denizin dibindän çikarêr.* "Ana duası denizin dibinden çıkarır." (Hünerli ve Arnaut, 2023, s. 104) atasözüyle vurgulanmıştır.

Azerbaycan Türkçesinde anne yüreğinin güzelliği ve anne merhameti *Ana üräyi-dağ çiçäyi.* "Ana yüreği, dağ çiçeği." atasözüyle anlatılırken yuvayı ayakta tutanın anne olduğu, annesiz yuvanın dağılacağı düşüncesi, şu atasözünde karşımıza çıkmaktadır: *Ana evin diräyidir.* "Ana, evin direğidir." (Buluç, 2022, s. 206).

Türkmen Türkçesi atasözlerinde daha çok annesizlik olgusu üzerinde durulmuştur. Annesizliğin insanın hayatı boyunca unutamayacağı ve babasızlıktan daha ağır bir acı olduğu şu atasözlerinde dile getirilmiştir:

Atasız toyda yetim / Enesiz günde yetim "Babasız bayramda yetim / Anasız her gün yetim."

Eneŋ ölse-de dem-dem agla. "Annen ölmüşse her nefeste ağla." (Sis, 2007, s. 165; 170).

Türkmen Türkçesindeki bu atasözleriyle hemen hemen aynı anlamda fakat şekil olarak az da olsa farklılık gösteren bir atasözüne Karay Türkçesinde rastlamaktayız: *Babadan öksiz-yarı öksiz, anadan öksiz temel öksiz.* "Babası yok, yarı öksüz; anası yok, büsbütün öksüz." (Hünerli, 2018, s. 271). Bu atasözünün aynısı Tuva Türkçesinde *Ada çokta- çartık ösküs/ Ava çokta- büdün ösküs.* "Baban yoksa yarı öksüz annen yoksa bütünüyle öksüzsün." (Karadağ Toprak, 2021, s. 130) şeklinde yaşamaktadır. Bu lehçede annelikle ilgili olumlu anlam taşıyan şu atasözleri de bulunmaktadır:

Avazı hün bolza, /Açazı ay bolur. "Anne güneş olsa, baba ay olur." (Karadağ Toprak, 2021, s. 130).

Ulus arazından / İye karaa çımçak. "Kalabalık arasında annenin gözleri yumuşaktır."

Ada sözün ajırıp bolbas / İye sözün ijip bolbas. "Baba sözünü unutma, anne sözüne hürmetsizlik etme" (Karadağ Toprak, 2021, s. 131).

Altay Türkçesi atasözlerinde de anne sözünü tutmanın gereği üzerinde durulmuştur:

Adanıñ sözi - altın / Eneniñ sözi - ercine. "Babanın sözü, altın / Annenin sözü, mücevherdir."

Ene sözin endeltpe / Ada sözin artırba. "Anne sözünü unutma / Baba sözünü bırakma." (Elcan, 2020, s. 214).

Karaçay-Balkar Türkçesinde ise aile bireyleri arasında annenin yerini hiç kimsenin alamayacağı düşüncesi şu atasözüyle ifade edilmektedir: *Ananı qatında qatın da boş, qayın da boş.* "Annenin yanında kadın da boş, kayın da boş." (Berk, 2021, s. 164).

Kazak Türkçesinde kullanılan şu atasözüyle anne merhametinin bir yavru için en büyük hediye olduğu ifade edilmeye çalışılmıştır: *Ananıŋ süygen jeri otqa küymeydi oq ta timeydi.* "Ananın öptüğü yere ateş düşmez ok da değmez." (Uçar ve Doğruer, 2016, s. 104).

2. Kadını Yuvayı Kuran ve İdare Eden Aile Bireyi Olarak Gösteren Atasözleri

Türkçe söz varlığında kadınlarla ilgili sık sık yuva yapıcı ve idare edici vasıflarla ilgili atasözlerine rastlamaktayız. Türkiye Türkçesinde *Yuvayı yapan dişi kuştur.* "Evin kadını anlayışlı, idareci ve tutumlu olursa ancak o zaman evde dirlik düzenlik sağlanır." (TS, 2619) atasözünde kadının yuva kuran özelliği üzerinde durulmuştur. Şu atasözünün de yine bu düşünce bağlamında söylendiğini görmekteyiz: *Evi ev eden avrat, yurdu şen eden devlet* (Akgül, 2017, s. 6).

Türkiye Türkçesiyle aynı lehçe grubunda olan Gagavuz Türkçesi atasözlerinde ise bir evi ancak bir kadının yuva hâline getirebileceği düşüncesini görmekteyiz: *Karılar kedi gibi, evä girdilär- yuva yapêrlar.* "Kadınlar kedi gibi, eve girdiler mi orayı yuva yaparlar." (Akgül, 2017, s. 8).

Azerbaycan Türkçesinde *Evi abad edan arvaddır.* "Evi abat eden avrattır." (Buluç, 2022, s. 202) atasözünde kadının bu vasfı vurgulanırken şu atasözlerinde ise bir evin iktisadi gücünün kadınlar sayesinde sağlanabileceği, kazanan erkek olsa da kazanılanın elde tutulmasının kadın sayesinde olabileceği düşüncesi yer almaktadır:

Kişi, fählädir, arvad-bänna. "Erkek kazanandır, kadın yuvayı kurandır." (Buluç, 2022, s. 202).

Kişi seldir arvad göl. "Adam seldir, kadın göl." (Buluç, 2022, s. 206).

Türkmen Türkçesi atasözlerinde yine kadınların bir evin iktisadi varlığı üzerindeki etkisi vurgulanmaktadır. Bu lehçedeki bir atasözünde erkeğin geçinebilmesinin yolunun evlenmek olduğu ifade edilmektedir: *Eklenebilmeseŋ, ayal al.* "Geçinemiyorsan kadın al." (Sis, 2007, s. 169).

Uygur Türkçesinde ise kadınsız bir evin durumunu anlatmak için *Öyde xotun bolmisa boran çiqidu.* "Evde hatun olmazsa boran çıkar." (Çakır, 2020, s. 108) atasözü kullanılmaktadır.

Uygur Türkçesiyle aynı lehçe grubundan olan Özbek Türkçesinde kadın, bir evde rahatlık ve huzurun teminatı olarak gösterilmiştir: *Ayoling bo'lmasa uyda, huzur-halovating qayda?!* "Kadının olmasa evde, huzur-rahatlığın nerede?" (Altunsoy, 2022, s. 124). Yine bu lehçede kadınlarla evleri arasındaki ilgiye değinen bazı atasözleri de mevcuttur:

Xotinli uy guldir, xotinsiz uy cho'ldir. "Kadınlı ev güldür, kadınsız ev çöldür." (Altunsoy, 2022, s. 231).

Xotin uyning charog'i. "Kadın evin ışığı." (Altunsoy, 2022, s. 317).

Xotin-uyning ziynati, er-mehnati. "Kadın evin ziyneti, er işçisi." (Altunsoy, 2022, s. 232).

Çağdaş Türk lehçelerinde kadınsız evle ilgili benzetmeler çeşitlidir. Karaçay-Balkar Türkçesindeki *Tişiruvsuz üy iyesiz mal kibikdi.* "Kadınsız ev sahipsiz mal gibidir." (Berk, 2021, s. 162), Kazak Türkçesindeki *Äyeli joq üy, suwı joq diyirmen*. "Kadını olmayan ev, suyu yok değirmen gibidir." (Uçar ve Doğruer, 2016, s. 102), Kırgız Türkçesindeki *Ayal bolboso aşkana cetimsireyt.* "Kadın yoksa mutfak yetim kalır."; *Ayalsız üy-suusuz tegirmen.* "Kadınsız ev susuz değirmen." (Dıykanbayeva, 2017, s. 67) atasözleri bunun en güzel örneklerindendir. Ayrıca Kazak Türkçesinde kullanılan *Ädilsiz bolsa biy oñbas, äyelsiz bolsa üy bolmas.* "Adaletsiz olsa bey onmaz, kadınsız olsa ev onmaz." (Buldu, 2019, s. 408) atasözüyle kadınsız bir evin iflah olamayacağı vurgulanmıştır.

Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan bir atasözünde sadece kadınlar değil bir evin kızları da evin idarecisi olarak gösterilmiştir: *Cetgen qızı bolğan üynü çırağı carıq canar.* "Yetişkin kızı olan evin ışığı parlak yanar." (Berk, 2021, s. 167). Kırgız Türkçesinde ise aynı mantıkla söylenen ve kız çocuklarının bir evin temizliğinden sorumlu olarak gösterildiği bir atasözü mevcuttur: *Kızduu üydö kıl catpayt.* "Kızı olan evde kıl bile olmaz." (Dıykanbayeva, 2017, s. 63). Bunlara benzer bir atasözü de Türkiye Türkçesinde kullanılmaktadır: *Bir gelinlik kızın yedi eve faydası vardır* (Bulut, 2017, s. 335).

Kumuk Türkçesinde kullanılan *Qatınlar üynü arqa tayavu.* "Kadınlar evin arka desteği." (Pekacar, 2006, s. 172) atasözü ile Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan *Evni ev etken – qadın.* "Evi ev eden kadındır." (Muzafarova, 2007, s. 56) atasözü doğrudan bir evi ayakta tutan ve yuva yapanın kadın olduğunu belirten güzel örneklerdir.

Türkmen Türkçesinde kullanılan *Bolduran hem ayal; güldüren hem ayal.* "Olduran da kadın güldüren de kadın." (Sis, 2007, s. 165), Özbek Türkçesinde kullanılan *Xotin o'ldi-qamchining sopi sindi.* "Kadın öldü kamçının sapı kırıldı." (Altunsoy, 2022, s. 198) ve Kumuk Türkçesinde kullanılan *Etgen de qatın, etdirgen de qatın.* "Yapan da kadın, yaptıran da." (Pekacar, 2006, s. 117) atasözleri kadınların bir yuvanın kurulması ve devamındaki yerinin ve öneminin vurgulandığı diğer örneklerdir.

3. Kız Çocuklarını Değerli Gören ve Üstün Tutan Atasözleri

Birçok toplumun aksine Türklerde kız çocuklarının sözlü gelenekte çok değerli ve ailenin önemli bir üyesi olarak gösterildiğini söyleyebiliriz. Hatta kız çocuklarının sevimlilik, sadakat, aileye bağlılık ve sevgi konularında birçok kez erkek çocuklarından üstün da tutulduğu söylenebilir. Bunun örneklerine Türkiye Türkçesi atasözlerinde rastlamak mümkündür:

Kız bir sevgi ile doğar bin sevgiye çıkar, oğlan bin sevgi ile doğar bir sevgiye iner.

Kız evi umut evi, oğlan evi unut evi (BAAD, 165).

Kız evi, vezir evi (BAAD, 166).

Azerbaycan Türkçesinde ise kız ve erkek çocukları karşılaştırılırken güneş ve ay benzetmeleri yapılmaktadır. Bu benzetmenin yapıldığı bir örnekte kız çocukları güneşe, erkek çocukları ise aya benzetilir: *Qızlar bir günäşdir, oğlanlarsa-ay parçası.* "Kızlar bir güneştir; oğlanlarsa ay parçası." (Buluç, 2022, s. 206). Bu atasözünde açıkça kız çocuklarının erkek çocuklarından üstün tutulduğu belirtilmektedir.

Kız çocuklarının üstün ve değerli görüldüğü atasözleri bunlarla sınırlı değildir. Diğer lehçelerde kullanılan birçok atasözünde kız çocukları; evin mutluluğu, süsü, ışığı veya güzelliği olarak gösterilmektedir. Türkmen Türkçesindeki *Gız ısı gül ısı.* "Kız kokusu gül kokusu." (Sis, 2007, s. 167), Uygur Türkçesindeki *Qiz bala-öyniñ güli.* "Kız çocuk, evin gülü."; *Qiz bala-öy zéniti.* "Kız çocuğu, evin süsü." (Çakır, 2020, s. 108-109-110), Kazak Türkçesindeki *Qız bala üyge jaqqan boyaw.* "Kız çocuğu eve sürülen boyadır." (Uçar ve Doğruer, 2016, s. 104), Kırgız Türkçesindeki *Kız cakşısı cakadagı kunduz.* "İyi kız boyundaki boncuk." (Dıykanbayeva, 2017, s. 63), Tatar Türkçesindeki *Göl üsse - cirněñ kürkě; kız üsse - ilněñ kürkě.* "Gül yetişse toprağın süsü, kız büyüse ilin süsü.", *Kızlı yort, norlı yort.* "Kızlı ev, nurlu ev." (Mexmutov, 2002, s. 99) ve Başkurt Türkçesindeki *Qıź bala öy zinnetě.* "Kız çocuğu evin ziynetidir." (BTAH V, 652) atasözlerinde bunu açıkça görmekteyiz.

Kırgız Türkçesinde kız çocuklarının nazlı olmalarının onlara güzellik kattığı *Kız kılığı menen cakşı, iyne uçuğu menen cakşı.* "Kız nazıyla, iğne ipliğiyle güzel." (Dıykanbayeva, 2017, s. 63) atasözüyle anlatılırken Tatar Türkçesinde kız çocuklarının hassas olduklarını vurgulayan *Kız balanıñ künělě saf su kěběk.* "Kız çocuğunun gönlü, saf su gibidir." atasözü mevcuttur. Ayrıca bu lehçede kız çocuklarının değeri anlatılırken *Kız kěşě - mıskalga salınmagan ak yěfek.* "Kız kişisi, biçilmemiş ak ipek gibidir." benzetmesi yapılmış ve şu atasözlerinde kız çocuklarının iyi ahlak ve bilim sahibi olmaları tavsiye edilmiştir:

Bělěmlě kız, birnelě kız. "Bilimli kız, çeyizli kız."

Kız baylığı - kürkem xolık. "Kızın zenginliği, iyi ahlaktır." (Mexmutov, 2002, s. 99).

Başkurt Türkçesi, kız çocuklarının değerli görüldüğü bir diğer lehçedir. Bu lehçede kullanılan *Qıź kittě - qot kittě.* "Kız gitti, kut gitti." (BTAH V, 649) atasözünde kızlar, evin mutluluğu ve bereketi olarak gösterilmiş, onların evlenip baba evinden ayrılmaları ise bu mutluluk ve bereketin evden çıkması şeklinde ifade edilmiştir. Ayrıca yine bu lehçede kullanılan *Qıź xaqı - teñrě xaqı.* "Kız hakkı, Tanrı hakkıdır." (BTAH V, 648) atasözüyle kız çocuklarının haklarını gözetmek ve onları sosyal hakları bakımından erkek çocuklarının gerisinde görmemek gerektiği belirtilerek buna riayet etmemenin Tanrı'ya karşı gelmek şeklinde vurgulandığı görülmektedir. Nogay Türkçesinde de kız çocuklarının haklarıyla

ilgili *Kız xateri ak xater.* "Kız hatırı, ak hatır." (Kusegenovoy, 2015, s. 42) şeklinde bir atasözü mevcuttur ki bu, kız çocuklarının hatırını kırmanın sakıncalı olduğunu belirtmektedir.

4. Kadını Ailenin Uğuru ve Bereketi Olarak Gösteren Atasözleri

Türkçe atasözlerinde kadınlar evin bereketi olarak görülmüşlerdir. Aynı zamanda kız almanın eve uğur getirebileceği de atasözlerinde sık sık vurgulanmaktadır. Türkiye Türkçesinde tespit ettiğimiz bir atasözünde Türk tarihi ve kültürü için büyük öneme sahip olan atların uğur getirmesinin yanında kadınların da uğur getirdiği vurgulanmaktadır: *Atta, avratta uğur vardır* (Akgül, 2017, s. 8).

Uygur Türkçesi atasözlerinde yine kadınların evin bereketi olduğu ifade edilmektedir. Yalnız şunu belirtmekte fayda var, bu atasözlerinde Türkiye Türkçesinde olduğu gibi bir genellemeden söz etmek mümkün değildir. Buna göre kadınların evin bereketi olması için iyi huylu olmaları gerekmektedir:

Tirikçilikniñ berkiti yaxşi xotun bilen. "Yaşam mücadelesinin bereketi iyi hatun iledir."

Yaxşi xotun öy berikiti. "İyi kadın ev bereketidir." (Çakır, 2020, s. 110).

Aynı mantıkla söylenmiş bir atasözüne ise Özbek Türkçesinde rastlamaktayız. Bu atasözünde iyi kadın ile rızık arasında bir bağlantı kurulmuştur: *Yaxshi xotin-yarim rizq*. "İyi kadın, yarım rızık." (Altunsoy, 2022, s. 67).

Kırgız Türkçesinde de *Cakşı katın- carım ırıs.* "İyi kadın yarım rızıktır." atasözünde iyi kadın rızık ile bağdaştırılmış olmakla birlikte herhangi bir kısıtlama olmadan genel anlamda kadınların kut sahibi olduğu şu atasözüyle belirtilmiştir: *Ayal-üydün kutu.* "Kadın evin kutudur." (Dıykanbayeva, 2017, s. 67). Bu lehçede ayrıca gelinlerin eve bereket ve bolluk getirdiği de vurgulanmaktadır: *Kelin keldi ırıs keldi.* "Gelin geldi rızık girdi." (Dıykanbayeva, 2017, s. 65).

Tatar Türkçesinde bir kadının evine bağlı olmasının, evde bulunmasının bereket getireceği şu atasözüyle ifade edilmektedir: *İr öyden çıksa bereket, xatın-kız öyde torsa bereket.* "Erkek evden çıkarsa berekettir, kadınlar ise evde durursa berekettir." (Mexmutov, 2002, s. 103). Aynı lehçede *Bayıtkan da xatın, böldĕrgen de xatın.* "Zengin eden de kadın, böldüren de kadın." atasözünde tıpkı yukarıdaki lehçelerde olduğu gibi kadının zengin etmesi, bereket ve bolluk getirmesi bir kıyasla ifade edilmiştir. Zira bu atasözünde iyi kadının bereket getireceği, aynı zamanda kötü kadının da fakirlik sebebi olabileceği kapalı anlatımla aktarılmıştır.

Başkurt Türkçesinde kullanılan *Qatın artınan mal kile, qız artınan dan kile.* "Kadının ardından mal gelir, kızın ardından şan gelir." (BTAH V, 352) atasözünde tıpkı Kırgız Türkçesinde olduğu gibi eve yeni bir kadının gelmesinin o haneye mal getireceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla kadın yine bereket, bolluk, mal mülk ile ilişkilendirilmiştir.

Karaçay-Balkar Türkçesinde tespit edilen bir atasözünde ise kadın ile nasip arasında bir bağlantı kurulmuştur: *Nasıb igi qatın bla birge keledi.* "Nasip iyi kadınla birlikte gelir."(Berk, 2021, s. 171).

5. Kadını Erkeğin Yoldaşı, Yardımcısı ve Mutluluğu Olarak Gösteren Atasözleri

Türk lehçelerinin atasözlerinde kadınlar, erkeklerin en yakın dostları, yoldaşları ve yeri geldiğinde onlara akıl veren, yönlendiren ve hayatlarını düzene sokan aile bireyleri olarak

gösterilmektedir. Türkmen Türkçesinde kullanılan *Erkegiŋ hövri-ayalı.* "Erkeğin dostu kadını." atasözünde kadınların erkeklerin dostları, yoldaşları olduğu ifade edilirken şu atasözünde kadınlar, erkeğe akıl veren, onu yönlendiren ve idare eden kişiler olarak gösterilmiştir: *Är veziri-ayalı.* "Erkeğin veziri kadını(dır)." (Sis, 2007, s. 170). Aynı benzetmeye Özbek Türkçesinde tespit ettiğimiz bir atasözünde de rastlamaktayız: *Er vaziri*-xotin, *po'zg'or og'iri*-o'tin. "Erin veziri kadın, evin ağırlığı odun." (Altunsoy, 2022, s. 59). Bu lehçede aynı zamanda şu atasözlerinde kadınların erkeklerin hayatındaki değeri üzerinde durulmuştur:

Xotin-umr yo'ldoshi. "Hanım ömür yoldaşı." (Altunsoy, 2022, s. 201).

Ayolning sunbuli-yigitning dili. "Kadının sümbülü yiğidin gönlü." (Altunsoy, 2022, s. 213).

Karaçay-Balkar Türkçesinde de kadın ve erkek arasındaki bağlantıdan söz edilmiş ve kadının erkeğin hayatındaki değeri üzerinde durulurken çeşitli benzetmelerden yararlanılmıştır:

Tişiruv erkişini qanatı tişiruv üynü çırayı. "Kadın erkeğin kanadı kadın evin güzelliği." (Berk, 2021, s. 162)

Tişiruv erkişini candeti. "Kadın erkeğin cenneti." (Berk, 2021, s. 173).

Her ne kadar bir evi idare eden, maddi açıdan yeterliliğini sağlayan kişi erkek olarak görülse de aslında erkeği ayakta tutan ve var olmasını sağlayan kişinin kadın olduğu düşüncesi Türk lehçelerinde sık sık vurgulanmaktadır. Kazak Türkçesindeki *Ėrkek bas äyel moyın* (Buldu, 2019, s. 408) ve Tatar Türkçesindeki *İr baş, xatın muyın.* (Mexmutov, 2002, s. 103) atasözleri "Erkek baş, kadın boyundur." anlamına gelen ve bu durumu en iyi özetleyen atasözlerindendir.

Türkçe atasözlerinde kadınlara danışmak, onların fikrini almak çoğu kez tavsiye edilmektedir. Karay Türkçesinde tespit ettiğimiz *Tınlasan katınnı, yarık bolur tsatırda; tınlamasan – tunar kuyas azbarda.* "Eğer kadını dinlersen çadırda (bile) ışık olur; dinlemezsen dışardaki güneş (bile) söner." (KA8, 3) atasözü bunun en güzel örneklerindendir. Tatar Türkçesinde kullanılan bir atasözü de yine bu düşünce bağlamında söylenmiştir: *Xatın kiñeşĕ xanga yarıy.* "Hatun öğüdü, hana yarar." (Mexmutov, 2002, s. 104).

Kırgız Türkçesindeki *Ayal-erdin carım ömürü.* "Kadın, kocanın yarı ömrüdür." (Dıykanbayeva, 2017, s. 67) atasözü ve Kırım-Tatar Türkçesindeki *Apaysız aqay ölmey, dünya raatlığını da körmey.* "Erkek, kadınsız ölmez ama dünya rahatlığını da görmez." (Muzafarova, 2007, s. 54) atasözü kadının bir erkeğin hayatındaki önemini vurgulayan diğer atasözleridir.

Başkurt Türkçesinde kullanılan şu atasözü ise bir erkeği yola getiren ve olumlu anlamda değiştirenin kadın olduğu ifade edilmiştir: *Yĕgĕt qıź alğas tevfik taba.* "Yiğit, kız alınca terbiye bulur." (BTAH V, 649).

Türkçe atasözlerinde tek eşlilik tavsiye edilirken birden fazla kadınla evli olmanın sakıncaları dile getirilmektedir. Bu doğrultuda Türkiye Türkçesinde kullanılan *Kadının biri âlâ ikisi beladır* (BAAD, 154), Kırım-Tatar Türkçesinde kullanılan *Eki apay olğan, qarğıştan öler.* "İki karısı olan bedduadan ölür." (Muzafarova, 2007, s. 56) ve Karay Türkçesinde kullanılan *Burunhu katın - dukattan altın, ekintsi katın - baltsıktan altın.*

"Birinci hatun gümüş altın (ise) ikinci hatun balçıktan altındır." (KA8, 3) atasözleri buna örnektir.

6. Kadını Becerikli/Hamarat veya İyi Huylu Olarak Gösteren Atasözleri

Türk dünyasına kullanılan kadınlarla ilgili atasözlerinde genelde kadınların hamarat, becerikli, evi çekip çeviren özellikleri üzerinde sıkça durulmuştur. Bu türden atasözlerinde kadınlara ait bu özellikler övülmüştür. Aynı zamanda kötü huylu kadınların bir yuvaya veya erkeğe vereceği zarara karşın iyi kadınların yuvayı koruyan, ailenin devamını sağlayan ve erkeğin huzurunu, mutluluğunu temin eden aile bireyleri olarak gösterildiğini görmekteyiz.

Türkiye Türkçesi atasözlerinden olan *Giyen hamalsa, diken hanımdır* (Bulut, 2017, s. 331) atasözünde kadınların erkeğin giyim, kuşamı üzerindeki becerikliliği vurgulanmıştır. Karay Türkçesinde de kadınların erkeğin dış görünüşü üzerindeki etkisi ve becerikli olması bu atasözüne benzer bir metaforla şu şekilde dile getirilmektedir: *Adam bostandan yalanhats tsıktı, Hawa on enlik tikti.* "Âdem cennet bahçesinden yalıncak çıktı, Havva (ona) on önlük dikti." (KA8, 3).

Özbek Türkçesinde tespit edilen şu atasözlerinde doğrudan kadınların hünerli olmaları üzerinde durulmuştur:

Biyaning yugurigi yaxshi, *xotinning-epchili*. "Kısrağın hızlısı iyi, kadının hünerlisi." (Altunsoy, 2022, s. 59)

Bo'ldiradigan ham-xotin, *o'ldiradigan ham* xotin. "Olduran da kadın, öldüren de kadın." (Altunsoy, 2022, s. 95).

Epchil xotin qor qalab, qozon qaynatar. "Hünerli kadın kor kalınca (bile) kazan kaynatır." (Altunsoy, 2022, s. 78).

Yukarıdaki atasözlerinin sonuncusuna benzer bir atasözü de Tatar Türkçesinde kullanılmaktadır: *Uñgan xatın kar östĕnde kazan kaynata.* "Becerikli kadın, kar üstünde kazan kaynatır." (Mexmutov, 2002, s. 102). Bu atasözünün Kırım-Tatar Türkçesindeki varyantı ise şu şekildedir: *Apay açuvlansa, qar üstünde qazan qaynatır.* "Kadın hırslanırsa kar üstünde kazan kaynatır." (Muzafarova, 2007, s. 54). Bu lehçede kadınların becerikli olmasıyla ilgili söylenmiş bir diğer atasözü ise şu şekildedir: *Oñğan qadın evini qandalap tutmaz.* "Becerikli kadının evini tahtakuruları tutmaz." (Muzafarova, 2007, s. 56).

Karaçay-Balkar Türkçesinde kullanılan şu atasözü ise bir kadının hamarat olmasının erkek üzerindeki olumlu etkisi anlatılmıştır: *Ciger qatın erge küç beredi, tulpar at erni tavkel etedi.* "Hamarat kadın erkeğe güç verir, güçlü at erkeği cesur yapar." (Berk, 2021, s. 171).

Başkurt Türkçesinde kullanılan şu atasözünde ise becerikli kadının erkek üzerindeki olumlu etkisinin topluma olan faydası üzerinde durulmuştur: *Qatın uñğanı irge yarağan, ir unğanı ilge yarağan.* "Kadının beceriklisi erkeğe yaramış, erkeğin beceriklisi vatana yaramış." (BTAH V, 353).

Türk dünyası atasözlerinde sık sık kadınların iyi huylu olması övülmüş, kötü kadınların aile hayatına ve erkeklerin mutluluğuna verecekleri zararlar belirtilmiştir. Bu yapılırken de genelde karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

Atasözlerinde iyi kadınlar anlatılırken çeşitli benzetmeler yapılmıştır. Bu türden bir atasözüne Uygur Türkçesinde rastlamaktayız. Bu örnekte iyi kadın, cennete benzetilmektedir: *Yaxşi xotun behiş.* "İyi kadın cennettir." (Çakır, 2020, s. 108). Uygur Türkçesiyle aynı lehçe grubunda olan Özbek Türkçesinde de yine iyi kadınlarla ilgili bir

benzetme yapılmıştır: *Yaxshi xotin-hamisha bahor*. "İyi kadın her zaman bahar." (Altunsoy, 2022, s. 39). Bu lehçede aynı zamanda toplumda iyi kadının iyi erkeğin varlığının teminatı olduğu *Xotin yaxshi-er yaxshi.* "Kadın iyi, er iyi." (Altunsoy, 2022, s. 199) atasözüyle vurgulanırken iyi kadınların erkek yaşamına ve aileye katkısı şu atasözleriyle ifade edilmektedir:

Bo'z yaxtak qichitar, yaxshi xotin tinchitar. "Bez kaftan kaşındırır, iyi kadın dinlendirir." (Altunsoy, 2022, s. 146).

Yaxshi to'n-to'y savlati, yaxshi xotin-uy davlati. "İyi kaftan düğün ihtişamı, iyi kadın ev zenginliği." (Altunsoy, 2022, s. 202).

Yaxshi xotin olib bersang yigitga, ming kuni bir kun bo'lib o'tar. "İyi kadın alıp versen yiğide, bin günü bir gün olur geçer." (Altunsoy, 2022, s. 202).

Yaxshi xotin-uyning guli. "İyi kadın, evin gülü." (Altunsoy, 2022, s. 233).

Karaçay-Balkar Türkçesinde iyi kadının vasıfları belirtilirken hamarat olması üzerinde durulmuştur: *İgi ḳatın iyneni iynek eter.* "İyi kadın iğneyi inek eder." Ayrıca bu lehçede yukarıdakilerde olduğu gibi iyi kadınlarla ilgili benzetme yoluna gidilmiş ve iyi bir kanının erkeğin kanadı olduğu ifade edilmiştir: *İgi qatın erni qanatı.* "İyi kadın erkeğin kanadı." (Berk, 2021, s. 173).

Kırgız Türkçesi atasözlerinde karısı iyi olan erkeklerle ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmuştur:

Katını cakşı cigittin kayda cürsö köönü tok. "Karısı iyi yiğit nereye giderse de huzurludur."

Katını cakşı kor bolboyt. "Karısı iyi olan horlanmaz." (Dıykanbayeva, 2017, s. 67).

Tatar Türkçesinde kullanılan *Xatın alganda töšennen bigrek xolkın tikšĕr.* "Kadın alacağında güzelliğinden çok huyunu araştır." (Mexmutov, 2002, s. 100) atasözüyle erkeklerin eş seçiminde dikkat etmeleri gereken bir husus üzerinde durulurken şu atasözleriyle iyi kadın-kötü katın karşılaştırması yapılmıştır:

İzgĕ xatın - ocmah nurı, yaman xatın dönya gürĕ. "İyi kadın, cennet nuru; kötü kadın, dünya mezarı." (Mexmutov, 2002, s. 102).

Xatını yaxşıga bexĕt kirekmiy, xatını yamanga lexĕt kirekmiy. "Karısı iyi olana mutluluk gerekmez, karısı kötü olana lahit gerekmez." (Mexmutov, 2002, s. 103).

Bu lehçede iyi kadınların övüldüğü diğer atasözleri ise şu şekildedir:

Devlet-baylık dus-ĕş arkasında, yaxşı išĕm xatın arkasında. "Mal mülk eş, dost sayesinde; iyi isim kadın sayesinde." (Mexmutov, 2002, s. 102).

Yaxşı kiyĕm - tuy devletĕ, yaxşı xatın - il devletĕ. "İyi kıyafet, toy zenginliği; iyi kadın, il zenginliği." (Mexmutov, 2002, s. 103).

Yaman irnĕ, yaxşı xatın kĕşĕ iter. "Kötü erkeği, iyi kadın adam eder." (Mexmutov, 2002, s. 104).

Kırım-Tatar Türkçesinde tespit edilen bir atasözünde ise bir erkeğin uzun yaşaması iyi bir eşe sahip olmasıyla ilişkilendirilmiştir: *Apayıñ yaxşı olsa ömüriñ uzun olur.* "Karın iyiyse ömrün uzun olur." (Muzafarova, 2007, s. 54).

Kumuk Türkçesinde kullanılan *Qatını yaxşı, qart bolmas.* "Karısı iyi olan ihtiyarlamaz." (Bammatov ve Haciahmatov, 2011: 175) ve Nogay Türkçesinde kullanılan *Atı yaxşı yoldan yalıkpas, xatını yaxşı üyden yalıkpas.* "Atı iyi olan yoldan usanmaz, karısı iyi olan evden usanmaz." (Kusegenovoy, 2015, s. 21) atasözleri iyi kadınların övüldüğü diğer atasözü örneklerindendir.

7. Sonuç

Kadınların toplumdaki gerçek değerlerini ve Türk örf adetlerinde var olan önemini gösterebilmek adına Türk dünyası atasözlerinde kadına yönelik belirlenen olumlu yargılar, belli başlıklar altında ele alınmıştır. "Kadını Anne Olma Özelliği İle Öven Atasözleri" başlığında kadınların atasözlerindeki annelik rolü üzerinde durulmuştur. Bu konuda tespit edilen atasözleri, kadınların annelikle aile olmayı veya var olan ailenin devamını sağladığı, bir annenin eğer isterse her türlü işin üstesinden gelebileceği, yetiştirdiği bireylerin gün gelince toplumu ve devleti yönetebilecek konuma yükseleceği, annenin evladına yaptığı duanın önemi ve anne sözünü tutmanın gereği üzerinde durulmuştur. Aynı zamanda bir çocuk için en büyük talihsizliğin annesizlik olduğu da atasözlerinde sık sık vurgulanmıştır.

"Kadını Yuvayı Kuran ve İdare Eden Aile Bireyi Olarak Gösteren Atasözleri" başlığında kadınların bir evi ayakta tutan ve yuva kuran, idare eden vasıfları üzerinde duran atasözleri incelenmiştir. Bu bağlamda söylenen atasözlerinde bir evi ancak bir kadının yuva hâline getirebileceği ve bir evin iktisadi gücünün kadınlar sayesinde sağlanabileceği, kazanan erkek olsa da kazanılanın elde tutulmasının kadın sayesinde olabileceği düşüncesi yer almaktadır. Kadınlar, bir evde rahatlık ve huzurun teminatı olarak gösterilirken kadınsız evle ilgili çeşitli benzetmeler yapılmıştır.

"Kız Çocuklarını Değerli Gören ve Üstün Tutan Atasözleri" başlığında Türk dünyasından derlenen atasözlerinde kız çocuklarının sevimlilik, sadakat, aileye bağlılık ve sevgi konularından birçok kez erkek çocuklarından üstün tutulması ve kız çocuklarının evin mutluluğu, süsü, ışığı veya güzelliği olarak gösterilmesi üzerinde durulmuştur. Bu atasözlerinde ayrıca kız çocukları, evin mutluluğu ve bereketi olarak gösterilmiş, onların evlenip baba evinden ayrılmaları ise bu mutluluk ve bereketin evden çıkması şeklinde ifade edilmiştir.

"Kadını Ailenin Uğuru ve Bereketi Olarak Gösteren Atasözleri" başlığında kadınlar evin bereketi olarak görülmüş, kız almanın eve uğur getirebileceği vurgulanmıştır. Kadınlar bu atasözlerinde bolluk, bereket, mal mülk veya nasip, kısmet ile ilişkilendirilmiştir.

"Kadını Erkeğin Yoldaşı, Yardımcısı ve Mutluluğu Olarak Gösteren Atasözleri" başlığında kadınları erkeklerin yakın dostları, yoldaşları ve yeri geldiğinde onlara akıl veren, yönlendiren ve hayatlarını düzene sokan aile bireyleri olarak gösteren atasözleri incelenmiştir. Bu atasözlerine göre erkeği yola getiren, ayakta tutan ve var olmasını sağlayan kişinin kadın olduğu düşüncesi vurgulanmaktadır. Aynı zamanda atasözlerinde çoğu kez kadınlara danışmak, onların fikrini almak tavsiye edilmektedir.

"Kadını Becerikli/Hamarat veya İyi Huylu Olarak Gösteren Atasözleri" başlığında genelde kadınların hamarat, becerikli, evi çekip çeviren özellikleri üzerinde duran atasözleri ele alınmıştır. Bu atasözlerinde kötü huylu kadınların bir yuvaya veya erkeğe vereceği zarara karşın iyi huylu kadınların yuvayı koruyan, ailenin devamını sağlayan ve erkeğin huzurunu, mutluluğunu temin eden aile bireyleri olarak gösterildiğini görmekteyiz. Ayrıca kadınların erkeğin dış görünüşü üzerindeki olumlu etkisi ve bu etkinin topluma olan faydası üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmayla Türk dünyası söz varlığının önemli bir ürünü olan atasözlerinde kadınlara verilen değer ele alınarak bu değerin Türk kültüründe var olan kadını, aile birliğinin vazgeçilmez üyesi olarak görme ve toplumun temel taşı olarak gösterip yüceltme düşüncesi incelenmiştir. Çalışmanın Türk dünyası ortak söz varlığı çalışmaları ve kadınların Türk toplumundaki gerçek yerini belirlemeye dayalı toplumsal araştırmalar için yol gösterici olmasını ümit ediyoruz.

Kaynakça

Akalın, Ş. H. vd. (Haz.) (2019). *Türkçe sözlük*. TDK.

Akgül, S. (2017). "Kadın ve aile hayatı" konuları bakımından Türkiye Türkçesi ve

Gagavuz Türkçesi atasözleri". *Türkiyat Mecmuası*, *27*/2, s. 1-16.

Altunsoy, S. (2022). *Özbek Türkçesindeki aile kavramı ile ilgili atasözlerinin anlam bilimi ve söz dizimi açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Hacı Bektaş Veli Üniversitesi]. Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Bammatov, B. G. ve Haciahmatov, N. E. (2011). *Qumuqça-Orusça sözlük*. Mahaçkala.

Berk, S. A. (2021). Karaçay-Malkar atasözlerinde kadın. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *21*/1, s. 151-178. https://doi.org/10.32449/egetdid.844036.

Buldu, E. (2019). Kazak Türkçesinde kadın konulu Kazak atasözleri. *Atlas Dergisi*, *5*/ 19, s. 397-412.

Buluç, A. (2022). *Azerbaycan atasözlerinde kadın tasviri. "Türk Dünyasında alp kadın"*. Uluslararası Sempozyum E-Bildiri Kitabı. s. 192-211.

Bulut, S. (2017). Giresun ili ve yöresi ağızlarında kadın. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi, 9*/2, s. 325-356.

Çakır, M. Y. (2020). Yeni Uygur Türklerinin atasözlerinde kadın ve erkeğin toplumsal açıdan temsili. *International of Turkish Academic Studies (TURAS)*, *1*/1, s. 101-126.

Dıykanbayeva, M. (2017). Kırgız atasözlerinde kadın ve toplumdaki yeri. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 59, s. 61-70.

Elcan, A. (2020). "Altay Türklerinin atasözlerinde toplumsal değerler". Mücahit Akkuş (Ed.), *Atasözleri ve deyimler üzerine* incelemeler içinde (s. 211-234). Akçağ Yayınları

Hünerli, B. (2018). "Słownık karaımsko-rosyjsko-polskı" adlı eserde geçen Karay (Karaim) atasözleri ve bunların ses, şekil ve söz varlığı açısından incelenmesi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, *11*/24. s. 267-281. https://doi.org/10.12981/mahder.472902.

Hünerli, B. ve Arnaut, T. (2023). Gagauz atasözleri bağlamında "anne". *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, *5*/2, s. 99-108. DOI: 10.47139/balted.1272580.

Xisamitdinova, F. G. (Red.) (2013). *Başqort tĕlĕnĕñ aqademik hüźlĕgĕ, Tom V*. Öfö: Kitap.

Kaçalin, M. S. (Haz.) (2019). *Bölge ağızlarında atasözleri ve deyimler*. TDK.

Karadağ Toprak, F. (2021). Tuva atasözlerinde geçen akrabalık adları üzerine bir inceleme. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Dergisi,* 6/1, s. 125-145. https://doi.org/10.32321/cutad.820930.

Kusegenovoy, F. A. (2015). *Ayamda bolsa yalarman, anamda bolsa alarman*. İD "Epoxa".

Mardkowicz, A. (Ed.) (1935). Karay awazı -segizinci Bitik-. Lutsk.

Mexmutov, X. Ş. (2002). *Eytĕm - çeçek, mekal - cilek: Xalık aforizmnarı*. İkĕnçĕ Kitap. Megarif.

Muzafarova, R. İ. (2007). *Qırımtatarlarnıñ atalar sözleri -eki diñle Bir Söyle-*. Tarpan.

Pekacar, Ç. (2006). *Kumuk Türklerinin atasözleri (inceleme-metin-dizinle*r). Meyil Matbaacılık.

Sis, N. (2007). Kadınla ilgili Türkmen atasözleri ve deyimleri. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, *7*/2, s. 163-172.

Uçar, İ. ve Doğruer, N. (2016). Kazak Türkçesinde Aile Bireyleri ile İlgili Atasözleri Üzerine Bir Çalışma. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 5(1), s. 94-107. https://doi.org/10.7884/teke.603.